

E. Lovinescu și latinitatea

Mariana FLAIȘER*

Key-words: *Latinity, aphorisms, Latin syntax*

În istoria literaturii române, Eugen Lovinescu a rămas prin scrierile de critică literară, prin rolul de mentor al cercului *Sburătorul*, prin proza sa. Se știe însă mai puține lucruri despre formația sa de latinist și despre importanța latinității în întreaga operă lovinesciană. Astfel, E. Lovinescu a studiat limbile clasice și a fost profesor de limba latină la două mari licee bucureștene. A scris numeroase manuale de latină și studii privind sintaxa limbii latine și pronunția în latina clasică, a tradus din Horațiu, Tacit, Vergiliu, dar, mai ales, a folosit cu talent arta digresiunii în opera critică sau în proză, introducând cu pricepere secvențe de viață și cultură latină în textul modern al scrierilor sale.

În întreaga operă lovinesciană, acumulările studiilor clasice se relevă cu constanță, efectul final al acestor imbricări de clasic și modern fiind definitoriu pentru stilul criticului. Frazele, adevărurile enunțate sunt susținute de citate latinești. Eugen Simion, care a analizat în detaliu opera lui Lovinescu, precizează că arta citatului latinesc care segmentează fluxul frazeologic fără a-i știrbi coerența și eleganța, demonstrează calitatea de moralist a lui Lovinescu: „Lovinescu include aforismele în demonstrația critică arătând și pe acest plan mai abstract, însușiri excepționale de moralist” (Simion 1971: 649)¹. Referitor la aforisme trebuie să facem precizarea că unele aforisme întâlnite în opera lui E. Lovinescu sunt, pe de o parte, cugetări proprii: „Absurdul de azi e expresia de mâine și banalitatea de poimâine” (Simion 1971: 327); „Geniul nu înseamnă o depășire a umanității în toate domeniile vieții sufletești, ci e o rupere de echilibru în domenii cu totul speciale” (Lovinescu 1998: 408); „avaritia; confuzia scopului cu mijlocul” (Lovinescu 1998: 625); „fericirea este identitatea între ceva ce vrei și ai, oricât de puțin ai avea” (Lovinescu 1998: 714). Pe de altă parte, cugetările întâlnite în opera lovinesciană sunt preluate din repertoriul clasic latin. Pentru intelectualii formați în școala românească de la începutul secolului trecut, studiul serios al limbii latine duce la acumularea de temeinice cunoștințe privind antichitatea, gândirea filozofilor greci și latini și *volens nolens* erau memorate maximele latinești, o sinteză elegantă de reflecții care înnobilau exprimarea scrisă sau dialogul dovedind pasiunea pentru

* Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr. T. Popa”, Iași, România.

¹ În acest sens, E. Simion mai notează că arta citatului îl apropie pe Lovinescu de Titu Maiorescu, care se sluzea în argumentație de „cugetări morale” (Simion 1971: 649).

lectură și chiar erudiția celui care folosea cu artă citatul latinesc. În studiile despre Titu Maiorescu, Al. Odobescu etc., în memorii, dar și în alte lucrări, E. Lovinescu folosește deseori citatul latinesc la locul potrivit: „Descriind hărnicia în lucruri a lui D. Sturdza, notează: *maximus in minimus, minimus in maximus*” (Lovinescu 1972a: 577). În altă parte, scrie „*mors ultima linea rerum*, cum spune bunul nostru prieten Horațiu” (Lovinescu 1998: 753). Abuzul de aforisme este însă ironizat de Lovinescu care în *Knock-out*, relatând întâlnirea cu un fost camarad de școală a cărui calitate era de a străluci „printr-o elocință naturală ornată cu podoabe literare”. Notează privitor la folosirea citatului următoarele:

[...] citatul trebuie să fie de aceeași valoare ca și textul în care se încadrează. Unitatea tonului nu se cuvine să fie alterată prin trăsături de altă calitate [...] E ușor să memorezi locuțiuni celebre din dicționare dar e neînchipuit mai greu să le folosești cu oportunitate (Lovinescu 1998: 515).

Aruncarea mărgăritarelor aforistice „*quoque tandem abutere ... Amicus Plato sed magis amica veritas*” etc., în desiușul unor fraze având o vagă legătură cu enunțurile latinești, este o practică blamată de autor care se retrage „ridicând mâna police verso ca gladiatorul roman învins care cere grație publicului și strigă knock-out” (Lovinescu 1998: 515).

Dacă citatul latinesc este folosit cu parcimonie, nu același lucru se poate spune despre digresiunile care se întâlnesc în opera critică, în memorialistică și care vădesc ecourile studiilor de latină din facultate, cunoașterea filozofiei antice, a istoriei și literaturii latine. Afinitățile spirituale cu Maiorescu², multiplele puncte de convergență în planul ideilor se descoperă și prin întoarcerea către lumea antichității latine, a culturii și limbii latine. De altfel, momentul întâlnirii celor doi critici este prilejuit de o conferință a lui E. Lovinescu pe tema pronunției în latina clasică. Preluând teoriile latinistilor germani³, privitoare la cele mai însemnate foneme din limba latină, argumentele și propunerile lui Lovinescu cu referire la pronunțarea în latina clasică nu sunt convingătoare. Titu Maiorescu ia atitudine pledând pentru păstrarea pronunției folosite deja în școlile românești, atitudine care la acea dată i s-a părut lui E. Lovinescu neelegantă cu toate că mai târziu experiența didactică l-a convins că mentorul junimii avea dreptate⁴.

În monografia pe care o face lui Titu Maiorescu, în *Aqua forte* în alte scrieri, criticul scoate în evidență pasiunea acestuia pentru cultura și limba latină, pasiune moștenită de la tatăl său, profesor la Colegiul Național din Craiova, care fusese un

² În *Memorii*, Eugen Lovinescu declară fără rezerve: „În afară de atmosfera morală și sub raportul literar opera lui Maiorescu a avut o influență însemnată în formația spiritului meu critic, ce durează și acum în unele privinți; Dacă ideile mele politice și culturale au evoluat în sensul liberalismului și *Istoria civilizației române moderne* reprezintă, în realitate, critica ideologiei junimiste în materie de filozofie socială, atitudinea mea critică se reclamă de la linia maioreșciană, cu toate adaosurile impuse de evoluția fenomenului estetic” (Lovinescu 1998: 29).

³ „Călăuzit și imboldit de spiritul științific modern german [...] am răspuns la chestia pusă în discuție la congres asupra unificării pronunțării în limba latină”, scrie E. Lovinescu menționând și cele mai importante surse bibliografice: Frederich Keil, Em. Seelman, Martin Schweisthal, K. Brugmann etc. (cf. Lovinescu 1904: 4, 8–9).

⁴ „Indiferent de temeinicia argumentării științifice, Maiorescu mă combătea aprioric, pe motive de ordin rațional și pedagogic. Deși experiența de mai târziu m-a convins că avea dreptate, procedeul mi s-a părut ineleant” (Lovinescu 1998: 30).

„aprig apărător al clasicismului”. *Disertația* lui Maiorescu tatăl asupra importanței studiului limbii latine ca bază a educației morale reprezintă „tot ceea ce se poate spune în favoarea limbilor clasice, mai ales a limbii latine, și ca disciplină literară, și ca superioritate literară și morală” (Lovinescu 1972a: 10). Titu Maiorescu reia mai târziu, când este numit direct al Gimnaziului și internatului din Iași (1862), ideea studiului limbii latine în școală, studiu fundamental în privința educației morale⁵. Maiorescu pledează pentru studiul latinei în învățământul secundar întrucât

scopul educației este de a ne întări principii constante de a ne supune rațiunii [...] studiile clasice au fost până acum nutrimentul principal al inteligenței în omenire și vor rămâne întotdeauna [...] Gramatica latină parcă ar fi granit turnat, este unică între gramatici și va rămâne prin urmare în pururea cel mai bun fundament și cea mai bună disciplină pentru orice parte a gândirii noastre (Lovinescu 1972: 80)⁶.

Se pare că în momentele importante ale carierei sale, momente în care se adresa publicului, oratorul Maiorescu urmărea în discurs, atât ca tehnică, cât și ca argumentație modelele clasicilor latini. Astfel, în cursul de debut la Universitatea din Iași, Titu Maiorescu vorbește despre *Istoria republicii romane de la introducerea tribunilor plebei până la moartea lui Iulius Cezar, cu privire specială la dezvoltarea economică politică* (Lovinescu 1972a: 89). Titu Maiorescu este și un maestru al artei polemicii, fapt care îl îndreptățește pe E. Lovinescu să afirme: „spiritul polemic al lui Maiorescu neegalat nici până astăzi” (Lovinescu 1972a: 175). Polemistul Maiorescu se descoperă, de pildă, și în momentul combaterii ideii lui S. Bărnăuțiu, după care „dreptul românilor e dreptul roman” (Lovinescu 1972a: 180). Lovinescu admira eleganța stilului și erudiția lui T. Maiorescu care demontează absurditatea teoriei lui Bărnăuțiu:

În acest studiu de argumentare logică, scrie criticul, în care confuziunile bărnăuțiene sunt urmărite cu incisivitate [...] tonul lui Maiorescu se ridică deodată la o căldură, la un patriotism rar găsite în proza lui (Lovinescu 1972a: 186).

Latinitatea îl apropie pe E. Lovinescu și de un alt scriitor despre a cărui operă scrie. Duiliu Zamfirescu, în romanul *Îndreptări*, descrie pământul Ardealului și cu o „bărbătească dragoste” vorbește de oamenii locului, urmași ai cuceritorilor romani:

⁵ Lovinescu opinează că dizertația lui Maiorescu despre importanța limbii latine este „de o claritate de idei în adevăr actuale și azi, expuse în mod dialectic” (cf. Lovinescu 1972a: 79).

⁶ Pentru frumusețea argumentației, recunoscând că facem operă *pro domo*, într-o epocă în care studiul latinei este văzut ca inutil în sistemul de învățământ românesc, redăm câteva fragmente din articolul lui Titu Maiorescu: „Studiul teoretic va fi cel mai puternic ajutor al educației practice care ne va prezenta: 1) o regularitate strictă și precisă cu cele mai puține excepțiuni posibile; prin acesta se câștigă și se întărește idee principiului; 2) o sferă de obiecte așa de întinsă, încât să poată influența asupra celei mai mari a existenței noastre spirituale ... 3) Studiu, în fine, care ne prezintă ca întinderea acestor obiecte o sferă, în care se mișcă și ideile noastre ... având ca limbă și literatură, o sferă din cele mai întinse și studiu, ca studiu antic, mai ne propagă calitatea cea eminentă a întregii antichități, pe care unii o numesc obiectivitate, alții realitate și a cărei esență este: a scoate egoismul sau mai bine individualismul din fiecare om ... Cu un cuvânt: antichitatea și studiul ei este calitatea nemuritoare, care impune spiritului junimii studioase direcțiunea cea sănătoasă, care îi deschide un câmp pentru activitatea rațiunii ... Studiul antichității și în special al celei latine ... e un studiu de importanță educativă în sens moral” (cf. Lovinescu 1972a: 80–81).

Salve ție viță puternică de pe malurile Tibrului, ce-ai răsărit în huma neagră a Carpaților, și ți-e pământ credincios al Daciei, ce-ai păstrat virtuțile avute, salve (Lovinescu, 1972b: 86–87).

Citatele din D. Zamfirescu, prin care E. Lovinescu exemplifică „nobilul patriotism” al scriitorului sunt cu predilecție cele care vorbesc de originea latină a neamului: „Ciobanii aceștia adunați la un loc păreau Senatul roman de pe vremea lui Appius Claudius Caecus gata de a respinge propunerile lui Cineas” (Lovinescu, 1972b: 87). Orice apropiere de alte culturi, sau de secvențe din viața literară românească îi prilejuiește lui Lovinescu rememorarea unor imagini și fragmente din cultura latină. De pildă, vorbind despre „destinul de scriitor”, Lovinescu notează:

Râdeam însă chiar de destinul nostru de scriitori așa cum ni l-a zugrăvit Horațiu acum două mii de ani: tuturor ar trebui să ni se pună fân în coarne, ca boilor împungători, ca să se ferească oamenii de noi de a nu le citi, tam-nesam, isprava noastră (Lovinescu 1998: 501).

Alteori notează: „Ședeam pe ruini cu Marius” (Lovinescu 1998: 349). Pledoariile pentru frumusețea și eleganța limbii latine, pentru importanța culturii clasice în formarea unui intelectual nu-l fac pe Lovinescu să cadă într-un „latinism extrem”, curent pe care îl combate ferm întâlnindu-se, și de data aceasta, pe aceleași coordonate literare și lingvistice cu modelul său Titu Maiorescu.

Făcând un istoric al reacțiilor împotriva latinismului extrem, menționând opiniile lui Al. Russo, Al. Odobescu, I. Eliade și alții, E. Lovinescu vorbește despre poziția lui Titu Maiorescu, a *Junimii* în general, față de exagerările latinistilor: „Dl. Maiorescu va face un mare serviciu limbii și literaturii noastre combătând tendința transilvană de a (le) poci cuvintele sub cuvânt de a le latiniza” (Lovinescu 1972a: 397).

Traducerile din clasicii latini pe care E. Lovinescu le-a făcut, unele cu scop didactic, altele din pasiune pentru frumusețea verbum-ului latin al lui Tacit sau al versurilor lui Horațiu, reprezintă un alt capitol al activității literare a criticului. Meritele sale de traducător nu-i sunt recunoscute de către contemporani, lucru care, desigur, îl mâhnește, știindu-se că meșteșugul traducerii este o operă anevoioasă de reconstituire a unor alte universuri literare și lingvistice. De altfel, E. Lovinescu mărturisește că dificultățile traducerii operei lui Tacit derivă din

conciziunea abruptă a stilului, prin adâncimea gândirii și prin vigoare și originalitatea expresiei... În fața acestei limbii sintetice și a unui stil voluntar, concis și zbuciumat, traducătorul modern rămâne încurcat în mijloacele limbii sale analitice... cu toate greutățile traducerii și cu toată părerea de rău de a nu putea reda echivalentul într-o limbă modernă pregnanța stilului scriitorului există totuși o satisfacție [care vine] din senzația de contemporaneitate pe care o simțim față de opera marelui scriitor (Lovinescu 1927: 161–162).

De opera lui Tacit îl apropie calitățile de literat ale istoricului, felul în care arată prețuirea documentelor dar și unor surse mai puțin sigure „*fama și rumor*” care confereau scenelor descrise dramatism și veridicitate. E. Lovinescu este de părere că arta portretului în opera lui Tacit este remarcabilă:

aceste portrete respiră o rară putere de viață: Neron, nebun romanțios, extravagant, dezechilibrat, îndrăgostit de extraordinar și de imposibil, incredibilum cupitor; printre femei, Mesalina, însetată de viații și de scandal, nu se poate cufunda cu Agrippina mai criminală în fond, dar mai virilă, mai hotărâtă, una personificând desfrâul, alta ambiția (Lovinescu 1927: 184–185).

Referitor la arta traducerii, în particular a operei lui Tacit, cât și la interpretarea textului acestuia, Eugen Simion scrie că reprezintă „tot ce a scris mai entuziast, Lovinescu despre o scriere clasică” (Simion 1971: 477). Părerile privind traducerea *Eneidei* sunt în mod absolut în favoarea versiunii lui Coșbuc din 1896, traduceri ulterioare, printre care și aceea în proză a lui E. Lovinescu din 1938 nu ating frumusețea și, mai ales, fidelitatea față de versul original al lui Vergiliu⁷. Lovinescu a făcut numeroase alte traduceri, unele cu scop didactic. Ca profesor de limba latină, E. Lovinescu este autorul unor manuale de latină, manuale care nu au, firește, fiorul impresionist al criticii sale. Alegerea textelor din aceste manuale, conciziunea și plasticitatea unor exerciții de gramatică dovedesc că selecția riguroasă a materialului a pornit de la intenția autorului de a forma gândirea discipolilor, prin orientarea lecturilor spre istoria și literatura antichității latine, pentru dezvoltarea gustului pentru frumos, echilibru, adevăr. Textele alese de Lovinescu din clasicii latini ofereau modele de viață trăită în adevăr, dreptate, cu respect față de muncă și prețuirea prieteniei: *Împotriva șarlatanilor* de Aulus Gelus, *Datoriile omului de treabă* din Cicero, *Sacrificiul de sine al lui Regulus*, Eutropius, *Leneșii* și *Să te mulțumești cu puțin* din Seneca (Lovinescu 1935: 158, 184–185) etc.

Fraze latinești ca: *Turpe est mentiri; Mentiri vitium est servile et omnium hominum odium dignum; Vere philosophi pecuniam pro nihilo ducunt; Qui non ingratum animum omnibus beneficiis indignum censet etc.*, aveau rolul de a explica probleme de morfologie sau sintaxă și, mai mult decât atât, să educe, să moralizeze.

Atașamentul lui E. Lovinescu față de literatura, istoria și cultura latină în general a avut urmări vizibile în opera criticului. Dincolo de prezența aforismelor, a digresiunilor din literatura și istoria latinilor, dincolo de plăcerea și entuziasmul de a afla în operele cercetate ale lui Maiorescu, D. Zamfirescu etc. referiri la limba latină sau antichitatea latină în general, contactul profund cu latinitatea a avut un impact hotărâtor în modelarea stilului criticului, stil inconfundabil în atmosfera literară a epocii. E. Simion, vorbind de stilul lovinescian „sublinia „precizia latină (tacitiană) a frazei care decurge din sufletul clasicist al lui Lovinescu” (Simion 1971: 478, 647).

Într-adevăr, Lovinescu este cel mai clasicist dintre criticii secolului trecut prin maniera în care a fructificat creator tezaurul clasicității latine în ansamblul operei sale atât de moderne.

⁷ În *Prefața* la Vergiliu, *Eneida*, Editura Univers, 1980, p. 21–24 se precizează: „În această traducere interferează geniul celor doi poeți. Traducerile ulterioare, N. Pandelea, 1913 (proză), E. Lovinescu, 1938 (proză), D. Murărașu, 1956, (hexametri) se pare că nu ating fidelitatea textului lui G. Coșbuc. Versiunea lui Coșbuc, concluzionează editorul, a rămas neîntrecută”.

Bibliografie

- Lovinescu 1904: E. Lovinescu, *Pronunțarea latină în epoca clasică*, București, Tipografia Gutenberg-Göbl.
- Lovinescu 1927: E. Lovinescu, *Critice*, Editura Ancora, 1927, vol. 3-7, Ediție definitivă.
- Lovinescu 1935: E. Lovinescu, *Sintaxa limbii latine*, București, Editura Națională.
- Lovinescu 1972a: E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, București, Editura Minerva.
- Lovinescu 1972b: E. Lovinescu, *Critice*, București, Editura Minerva, vol. II.
- Lovinescu 1998: E. Lovinescu, *Memorii, Aqua forte*, București, Editura Minerva.
- Simion 1971: E. Simion, *E. Lovinescu, Scepticul mântuit*, București, Editura Cartea Românească.
- Vergilius 1980: Vergilius, *Eneida*, București, Editura Univers.

E. Lovinescu and Latinity

Eugen Lovinescu has been remembered, in the history of Romanian literature, for his literary criticism writings, for his mentorship of the *Sburatorul* literary association and for his prose.

Nevertheless, few things are known about his Latinist background and about the importance of Latinity in his entire literary creation. Thus, E. Lovinescu studied classical languages and taught Latin in two famous high schools in Bucharest. He wrote many Latin text books and studies on Latin syntax and pronunciation in the classical age. At the same time, he proved great talent and high accuracy when translating Tacitus', Horace's, Virgil's or Titus Livius' works into Romanian. When considering both his literary criticism articles or books, and his memoirs, one cannot but notice the constant references in Lovinescu's texts to the writings of Latin classical writers, which take the form of quotations and Latin aphorisms. Whenever he discovers preoccupations for the Latin language and culture in the works of different well-known Romanian writers, such as Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi, Gh. Asachi, Titu Maiorescu, etc., E. Lovinescu is delighted to point out their preference for Latinity. E. Lovinescu is convinced that the study of the Latin language and Classical Antiquity develops human thinking and provides rigor and equilibrium when choosing cultural value information. Even in his literary writings, some of his characters, for instance Bizu, decipher the meaning of particular Latin phrases. To conclude with, the purpose of this paper is to approach a less known aspect of Lovinescu's work, which was deeply influenced by the critic's passion for Latinity.